

Zuilen in de Polder?

*Een verkenning van de institutionalisering van de islam in
Nederland*

Ewoud Butter
Roemer van Oordt

Colofon

Auteurs: Ewoud Butter & Roemer van Oordt

Coverontwerp: Hamid Oujaha

ISBN: 9789402178852

Opdrachtgever:

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het ministerie van SZW heeft als auteursrechthebbende toestemming gegeven het rapport te laten publiceren.

September 2017

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	11
2. Moslims in Nederland: aantallen en stromingen	19
2.1. Korte geschiedenis van moslims in Nederland	19
2.2. Aantal moslims	21
2.3. Etnische diversiteit	24
2.4. Religieuze diversiteit; islamitische stromingen	26
3. Organisatievorming in historisch en maatschappelijk perspectief	33
3.1. Inleiding	34
3.2. Moskee en staat in Nederland	35
3.3. Het Nederlandse islamdebat. De periode voor 1989	41
3.4. Fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie (1989)	44
3.5. Eerste Golfoorlog (1990)	48
3.6. Botsende beschavingen	50
3.7. De wereld na 11 september 2001	58
3.8. Twee politieke moorden en de opkomst van Hirsi Ali	64
3.9. Preventie van radicalisering	73
3.10. De Deense cartoon-affaire	76
3.11. Ex-moslims en seculiere moslims	79
3.12. Geert Wilders, de PVV en Fitna	89
3.13. Geert Wilders (2): proces, gedoogpartner en cartoons	96
3.14. Verbod op ritueel slachten	102
3.15. Anders Behring Breivik en de Eurabië theorie	104
3.16. Da'wa activisme	108
3.17. Syrië-gangers en voorkomen van radicalisering	112
3.18. Opnieuw aandacht voor anti-radicaliseringsbeleid	120
3.19. Het 'Motivaction onderzoek' en de oprichting van TNT	125
3.21. Meer aandacht voor moslimhaat en meten met 2 maten	133

4.	Moskeeën	138
4.1.	<i>De eerste moskeeën</i>	138
4.2.	<i>Hoeveel moskeeën zijn er in Nederland?</i>	142
4.3.	<i>Rol en functie van de moskee</i>	145
4.4.	<i>Overgang van generaties of specifieke moskeekwesties?</i>	151
4.5.	<i>Buitenlandse beïnvloeding en financiering van moskeeën</i>	158
4.6.	<i>Moskeearchitectuur in Nederland</i>	178
4.7.	<i>Verzet tegen bouwplannen</i>	181
5.	Islamitische koepelorganisaties en contactorganen	184
5.1.	<i>Een landelijk representatieve interetnische koepel</i>	184
5.1.2.	<i>Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)</i>	186
5.2.	<i>Turks-islamitische (koepel)organisaties</i>	193
5.2.1.	<i>Islamitische Stichting Nederland/ Turks Islamitische Culturele Federatie</i>	197
5.2.2.	<i>Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN)</i>	206
5.2.3.	<i>Milli Görüş</i>	215
5.2.4.	<i>De Hizmet- of Gülenbeweging</i>	226
5.2.5.	<i>Alevieten</i>	243
5.2.5.	<i>Overig Turks: nationalisten en Azeri's</i>	246
5.3.	<i>Marokkaans-islamitische organisaties</i>	247
5.3.1.	<i>Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON)</i>	248
5.3.2.	<i>Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN)</i>	253
5.3.3.	<i>Jamâ'at al-Tablîgh wa'l-Da'wa (JTD)</i>	254
5.4.	<i>Salafistische moskeeorganisaties en netwerken</i>	256
5.5.	<i>Bekeerlingen</i>	263
5.6.	<i>Overige islamitische koepelorganisaties</i>	266
5.6.1.	<i>Surinaams-islamitische organisaties</i>	266
5.6.2.	<i>Indonesië</i>	267
5.6.3.	<i>Vluchtelingen</i>	267
5.7.	<i>Regionale koepels</i>	267

5.8.	<i>Recent onderzoek</i>	271
6.	Imams en hun opleidingen in Nederland	273
6.1.	<i>De imam</i>	273
6.1.1.	<i>Kerntaken van een imam</i>	273
6.1.2.	<i>Invloed uit het buitenland</i>	277
6.1.3.	<i>Verwachtingen nieuwe generaties</i>	278
6.1.4.	<i>Imams en integratie</i>	281
6.1.5.	<i>Buffer tegen radicalisering en extremisme?</i>	283
6.1.6.	<i>Opruiende predikers worden 'haatimams'</i>	284
6.1.7.	<i>Toekomst</i>	289
6.2.	<i>Imamopleidingen</i>	293
6.2.1.	<i>Relatie met integratie</i>	293
6.2.2.	<i>Verdeelde reacties op eerste opleidingen</i>	296
6.2.3.	<i>Terug bij af</i>	300
6.2.4.	<i>Nieuwe opleiding?</i>	304
7.	Islamitisch onderwijs	311
7.1.	<i>Huidige stand van zaken</i>	311
7.2.	<i>Wat ging er aan vooraf?</i>	314
7.3.	<i>Primair onderwijs</i>	316
7.3.1.	<i>Islamitisch onderwijs: segregatie versus integratie</i>	323
7.3.2.	<i>Conclusie</i>	326
7.4.	<i>Voortgezet onderwijs</i>	330
7.4.1.	<i>Islamitisch College Amsterdam (ICA)</i>	330
7.4.2.	<i>Ibn Ghaldoun</i>	336
7.5.	<i>HBO-opleidingen</i>	339
7.5.1.	<i>Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR)</i>	340
7.5.2.	<i>Islamitische Universiteit Europa (IUE)</i>	344
7.6.	<i>Opleidingsinstituten</i>	346

8.	Islamitische media	347
8.1.	<i>Inleiding</i>	347
8.2.	<i>Omroepen</i>	349
8.2.1	<i>Islamitische omroepen</i>	351
8.3.	<i>Islamitische initiatieven op het internet</i>	364
9.	Islamitische organisatievorming in de politiek	373
9.1	<i>Islam en deelname aan de verkiezingen</i>	374
9.2	<i>Eerste moslimpolitici</i>	378
9.3.	<i>Islamitische partijen</i>	381
9.3.1.	<i>Islamitische partijen op lokaal niveau</i>	382
9.3.2.	<i>Landelijke islamitische partijen</i>	386
10.	Overige islamitische organisaties	395
10.1.	<i>Vrouwenorganisaties</i>	395
10.2.	<i>Jongeren- en studentenorganisaties</i>	399
10.3.	<i>LHBT-organisaties</i>	404
10.4.	<i>Ouderenorganisaties</i>	406
10.5.	<i>Hulp- en welzijnsorganisaties</i>	407
10.6.	<i>Voeding en gezondheid</i>	410
10.7.	<i>Shariarechtbanken</i>	411
11.	Lijnen naar de toekomst	415
11.1.	<i>Demografische veranderingen</i>	415
11.2.	<i>Nieuwe groepen</i>	415
11.3.	<i>De maatschappelijke context: het islamdebat</i>	417
11.4.	<i>Effecten van het islamdebat</i>	420
11.5.	<i>Een nieuwe generatie moslims: wij blijven hier</i>	423
11.6.	<i>Religiositeit en secularisme</i>	424
11.7.	<i>Een nieuwe positionering van islamitische organisaties</i>	427
11.8.	<i>De institutionalisering stukt</i>	431

11.9.	<i>Nieuwe instituties?</i>	436
11.9.	<i>Afsluitend</i>	437
A.	Gebruikte afkortingen	439
B.	Tijdljn moslims in Nederland	443
C.	Lijst met geïnterviewde personen en/of organisaties	453
D.	Geraadpleegde literatuur	455

1. Inleiding

Hoewel er al in de 16e eeuw moslims in de Republiek der Verenigde Nederlanden verbleven en de Republiek als koloniale macht tot één van de grootste islamitische rijken behoorde, drong de godsdienst amper door tot de lage landen. Dat veranderde enigszins met de komst van een kleine groep moslims uit Indonesië, maar zeker toen in de jaren '60 islamitische arbeidsmigranten naar Nederland kwamen, gevolgd door onder andere moslims uit Suriname en vluchtelingen uit diverse landen. Inmiddels zijn er ongeveer een miljoen Nederlanders die zichzelf als moslim beschouwen.

Al in de jaren '70, maar vooral vanaf de jaren '80, creëerden Nederlandse moslims hun eigen instituties en voorzieningen. Er kwamen niet alleen gebedsruimten en moskeeën, maar ook islamitische scholen, omroepen, welzijnsorganisaties, koepelorganisaties en politieke partijen. De islam werd zichtbaarder.

Islamitische zuil?

Vanaf begin jaren '80 werd een integratiebeleid ontwikkeld voor etnische minderheden, waarbij ook discussie ontstond over de rol van de eigen cultuur en religie. Er werd hierbij onder andere gerefereerd aan de verzuiling als emancipatiemodel. Net als in het verleden de katholieken, de arbeiders en de protestante 'kleine luyden' zich hadden kunnen emanciperen door hun krachten te bundelen in een zuil van maatschappelijke en politieke organisaties, zou een islamitische zuil een hulpmiddel kunnen zijn voor de emancipatie van Nederlandse moslims.

Dit idee werd onder andere geopperd door toenmalig premier Ruud Lubbers, door de invloedrijke CDA'er Anton Zijderveld en door de politicoloog Arend Lijphart die met zijn politicologische standaardwerk *Verzuiling, pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek* (1967) de verzuiling in Nederland treffend had beschreven.¹

Anton Zijderveld schreef bijvoorbeeld: "Zeker voor de katholieken was de verzuiling destijds het middel bij uitstek om te emanciperen en met behoud

¹ Lees hiervoor het standaardwerk van politicoloog Arend Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek* (1967, met een update in 1990). De volledige tekst is hier te lezen: http://dbnl.nl/tekst/lijp001verz01_01/lijp001verz01_01.pdf

van eigen identiteit in de samenleving te integreren. (...) Gezien dit succesvolle emancipatie- en integratieproces ligt het voor de hand ook de islamieten in ons land op te roepen via verzuiling te emanciperen en daardoor te integreren.”²

Anderen zagen niets in dit model. De zuilen van katholieken en arbeiders hadden namelijk emanciperend kunnen werken, dankzij het bestaan van andere, inmiddels grotendeels verdwenen zuilen. Bovendien zou een islamitische zuil als emancipatiemodel niet functioneren omdat Nederlandse moslims een gebrek aan hoogopgeleid kader hadden.

Een belangrijke belemmering voor het ontstaan van een islamitische zuil was de heterogeniteit van de moslimgemeenschap in Nederland. Nederlandse moslims behoren namelijk niet alleen tot diverse hoofdstromingen, rechtsscholen, aftakkingen en mystieke genootschappen van de islam, maar ook tot verschillende etnische groeperingen.

Een islamitische zuil is er tot nu toe niet gekomen en zal er waarschijnlijk ook nooit komen. Daarvoor zijn de miljoen Nederlandse moslims te veel verdeeld in tientallen, misschien wel honderden elkaar beconcurrerende groepen en stromingen. De Nederlandse polder zal hoogstens vele kleine islamitische zuilen (blijven) kennen.

Van Mat tot Minaret

Deze heterogeniteit van de islam in Nederland werd ook goed zichtbaar in het boek *Van Mat tot Minaret* (1992), een studie van Arabist en islamoloog Nico Landman naar de institutionalisering van de islam in Nederland.³ Dit bijzonder uitgebreide en zorgvuldig samengestelde boek maakte niet-moslims, maar ook moslims wegwijs in de georganiseerde islam in Nederland.

Het boek van Landman heeft nooit een echt vergelijkbaar vervolg gekregen⁴, terwijl er sinds het begin van de jaren '90 toch een hoop veranderd is.

² A. Zijdeveld, *Minderheden in Nederland meest gebaat bij verzuiling*, in NRC van 23 december 1991

³ Nico Landman, *Van mat tot minaret, de institutionalisering van de islam in Nederland*, VU, Amsterdam, 1992

⁴ Algemene deelstudies naar de institutionalisering van de islam in Nederland die in de tussentijd wel verschenen zijn bijvoorbeeld: *Nederland en zijn islam* van Rath (et al.) uit 1996, *Wie is wie in islamitisch Nederland* van Stichting Islam en Burgerschap uit 2004; *Nederlandse moslims: Van migrant tot burger* van Douwes, de Koning en Boender uit 2005 en *Doe mij maar een moslim*, van Timke Visser uit 2007. Verder verschenen enkele specifieke studies over de institutionalisering

Het aantal moslims in Nederland is in vergelijking met het begin van de jaren '90 (400.000-500.000 moslims) verdubbeld. Tweede, derde en soms vierde generatie migranten zijn actief geworden in islamitische organisaties. Enerzijds is er een groeiende groep die niet of nauwelijks meer gelooft, terwijl er tegelijkertijd sprake is van nieuwkomers en een toename van het aantal bekeerlingen en/of van jongeren die kiezen voor een orthodoxere variant van de islam dan hun ouders.

De opkomst van het internet heeft daarnaast een grote impact gehad op de wijze waarop Nederlandse moslims zich organiseren, met elkaar communiceren en contacten onderhouden met islamitische gemeenschappen binnen en buiten Nederland.

Tot slot is er, veel meer dan begin jaren '90, sprake van een maatschappelijk en politiek debat over de positie van islam en moslims in Nederland. Of het nu gaat over de komst of verbouwing van een moskee, de lange arm van Ankara en Rabat, radicaliserende islamitische jongeren, of juist om de discriminatie van moslims: er wordt volop over moslims en hun organisaties gesproken. Ook ontwikkelingen in het buitenland, waaronder terroristische aanslagen in vooral Europa, de Golfoorlogen, the War on Terror, het Israëlijs-Palestijns conflict, de oorlog in Syrië en de komst van vluchtelingen uit islamitische landen, zijn van invloed op het Nederlandse debat en op de wijze waarop moslims zich in Nederland hebben georganiseerd.

Ontwikkeling van islamitische instituties na 1990

Met dit onderzoek willen we inzicht bieden in het ontstaan en de ontwikkeling van islamitische instituties in Nederland en in factoren binnen en buiten de moslingemeenschappen die van invloed zijn op deze instituties. De nadruk ligt daarbij op de periode na 1990. Ons onderzoek loopt tot juli 2016 en eindigt dus voor de Turkse coup op 15 juli 2016, waarvan we de gevolgen niet behandelen. Wel hebben we een aantal andere discussies tijdens de schijf- en redactiefase 'bijgewerkt' tot 28 februari 2017.

Onderwerpen die aan de orde komen zijn onder andere demografische ontwikkelingen, moskeeën, moskeekoepels, imams en imamopleidingen, islamitisch onderwijs, islamitische omroepen en andere media, islamitische

van de Turkse islam en stromingen, zoals die van Doornik, Sunier en Canatan (zie voor een veel uitgebreider overzicht van onderzoek en literatuur hoofdstuk 5 paragraaf 8).

politieke partijen en andere islamitische organisaties. Bij een aantal politiek gevoelige deelthema's, waaronder radicalisering, 'ongewenste' beïnvloeding van moskeeën (imams en financiering) en de discussie over salafisme, wordt meer dan bij andere onderwerpen gerefereerd aan het overheidsbeleid.

We gaan uitgebreid in op de maatschappelijke en politieke context, het islamdebat en de effecten daarvan op de institutionalisering van de islam in Nederland. Ook staan we stil bij het langzaam verdwijnen van de eerste generatie bestuurders en de opkomst van een nieuwe generatie van in Nederland geboren en getogen moslims. Wat voor effect heeft de opkomst van de tweede en derde generatie bestuurders op de organisaties?

We proberen tot slot ook voorzichtig een antwoord te geven op de vraag hoe de institutionalisering van de islam in Nederland zich de komende decennia zal gaan ontwikkelen.

Werkwijze

Het zijn vragen die goed zouden kunnen zijn voor het vullen van meerdere proefschriften. Zoveel tijd hadden we niet. We hebben ons daarom geconcentreerd op vooral de hoofdstromingen van de Turks Nederlandse en de Marokkaanse Nederlandse moslims. Daarnaast hebben we relatief veel aandacht besteed aan de positie en de rol van bekeerlingen.

We hebben ons onderzoek gebaseerd op:

- Literatuur (wetenschappelijke publicaties, publicaties in reguliere media, op het internet en uiteenlopende publicaties van de overheid)
- Interviews met ruim 50 bekende en minder bekende moslims (variërend van praktiserend tot niet (meer) praktiserend), maar ook met wetenschappers, bestuurders en journalisten

Daarnaast hebben we rijkelijk kunnen putten uit eigen ervaring. Allebei zijn we sinds het begin van de jaren '90 actief werkzaam in dit veld. We onderhouden sinds die tijd contacten met tal van islamitische organisaties. We kennen bestuurders, imams en bezoekers van moskeeën en koepels van uiteenlopende stromingen, maar onderhouden ook contacten met seculiere en ex-moslims en met islamitische scholen en islamitische media.

We waren getuige van diverse succesvolle en minder succesvolle projecten, van bestuurlijke conflicten, van de effecten van het islamdebat op organisaties en

van vele kleine gebeurtenissen die illustratief zijn voor de wijze waarop moslims in Nederland eigen instituties (proberen te) vormen.

We waren aanwezig bij de debatten die volgden op de Lüzerner rede van Frits Bolkestein in 1991 en waren betrokken bij de daaropvolgende oprichting van de Bijzondere Leerstoel Islam waarbij dezelfde Bolkestein een rol speelde. Veel later dronken we met Job Cohen en moskeebestuurders koffie (geen thee) in de moskee, maakten we van dichtbij het drama rond de Westermoskee mee, gaven we trainingen aan moskeebestuurders, keken we met salafistische jongeren naar Submission en Fitna en ontwikkelden, coördineerden en beschreven programma's in moskeeën om radicalisering én uitsluiting van moslimjongeren te voorkomen en tegen te gaan.

Over deze persoonlijke ervaringen doen we in dit rapport geen verslag, maar ze vormen wel een onlosmakelijk onderdeel van onze bagage. Het heeft er ook toe geleid dat we, omdat we meestal werkzaam zijn geweest in Amsterdam, misschien iets vaker dan wij oorspronkelijk gewild hadden, refereren aan islamitische organisaties in deze stad.

Geïnterviewden

We zijn erg veel dank verschuldigd aan al die mensen die hun kostbare tijd en kennis aan ons ter beschikking hebben gesteld voor een interview. Hoewel we niet uit alle gesprekken citeren, zijn ze voor ons allemaal bijzonder waardevol geweest.

We hebben er bewust voor gekozen veel van de citaten die de interviews opleverden te gebruiken, omdat ze illustratief zijn en de tekst verlevendigen.

Enkele respondenten wilden om uiteenlopende redenen niet met naam en toenaam in het rapport genoemd worden. Daar hebben wij begrip voor. Hun citaten zijn geanonimiseerd. Een enkeling heeft, in overleg, een andere naam gekregen.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 geven we een (2.1.) korte geschiedenis van moslims in Nederland, (2.2.) het aantal moslims in Nederland, (2.3.) de etnische diversiteit onder moslims in Nederland en (2.4.) een korte introductie op de belangrijkste islamitische stromingen.

Hoofdstuk 3 gaat over het 'islamdebat' vanaf 1990 en de wijze waarop Nederlandse moslims en hun organisaties daarop reageerden. Na een (3.1.) inleidende paragraaf, gaan we in op (3.2.) het principe van scheiding van Kerk en Staat. Daarna van 3.3. tot en met 3.20 geven we een schets van personen of gebeurtenissen die van invloed zijn geweest op het debat over de islam in Nederland en de positie van moslims en hun organisaties. Twee keer maken we hierbij een uitstapje naar het antiradicaliseringsbeleid.

In hoofdstuk 4 staan moskeeën als belangrijkste en vaak ook meest zichtbare uiting van de institutionalisering van de islam in Nederland centraal. Daarbij is aandacht voor (4.1) de geschiedenis, (4.2) aantallen en verscheidenheid in etniciteit, rol en functie, denominatie en architectuur. Verder komt de manier waarop moskeeën worden (4.5.) gefinancierd, hoe en in welke verbanden (contactorganen/koepels) ze zijn georganiseerd, hoe er gereageerd wordt op plannen voor vestiging en de relatie die moskeeën hebben met andere migratielanden en/of het land van herkomst aan de orde.

Hoofdstuk 5 behandelen we achtereenvolgens (5.1.) de landelijke interetnische koepels, in het bijzonder het CMO, de belangrijkste (5.2.) Turkse en (5.3.) Marokkaanse koepelorganisaties, (5.4.) salafistische organisaties, (5.5.) organisaties van bekeerlingen, (5.6.) andere etnische groepen en (5.7.) de regionale koepelorganisaties met bijzondere aandacht voor de bekendste regionale koepel: het Rotterdamse SPIOR.

In hoofdstuk 6 staan we stil bij de (6.1.) imams en (6.2.) de imamopleidingen. In dit hoofdstuk bespreken we (6.1.1.) de (veranderende) kerntaken van de imam, (6.1.2) invloed uit het buitenland, (6.1.3.) verwachtingen van nieuwe generaties en de verwachtingen van imams als het gaat om (6.1.4) integratie en (6.1.5.) een buffer vormen tegen radicalisering en extremisme. Vervolgens hebben we het over (6.1.6.) opruiende predikers en haatimams en (6.1.7.) blikken we vooruit op de toekomst.

Daarna kijken we naar imamopleidingen. Achtereenvolgens komen (6.2.1.) de relatie met integratie aan de orde, (6.2.2. en 6.2.3.) de verdeelde reacties op de eerste opleidingen en (6.2.4.) enkele gedachten bij de nieuwe opleiding.

In hoofdstuk 7 een (7.1.) stand van zaken in het islamitische onderwijsveld, (7.2.), islamitisch basisonderwijs, (7.3.) islamitisch voortgezet onderwijs, (7.4.) islamitische Hbo-opleidingen en (7.5) islamitische opleidingsinstituten.

In hoofdstuk 8 behandelen we de islamitische media. Na een (8.1.) algemene

inleiding, beschrijven we de (8.2.) geschiedenis van de islamitische omroepen en (8.3.) islamitische initiatieven op het internet.

Hoofdstuk 9 staat stil bij de islamitische organisatievorming in de politiek. In de eerste paragraaf (9.1.) gaat het over de vraag of moslims deel mogen nemen aan verkiezingen. Vervolgens (9.2.) geven we een overzicht van de eerste Nederlandse islamitische politici. Daarna (9.3.) behandelen we islamitische landelijke en lokale partijen.

Nederlandse moslims hebben in de loop der jaren de meest uiteenlopende organisaties opgericht. In hoofdstuk 10 verkennen we kort en vluchtig de organisatievorming op andere grondslag. Achtereenvolgens behandelen we: (10.1) vrouwenorganisaties, (10.2) jongerenorganisaties, (10.3) LHBT-organisaties, (10.4) ouderenorganisaties, (10.5) hulp- en welzijnsorganisaties en (10.6) organisaties die werkzaam zijn op het terrein van voeding en gezondheid. Tot slot schenken we ook kort aandacht aan de shariarechtbanken (10.7).

In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 11 een poging vooruit te blikken. (11.1) Hoe snel zal de groep moslims in Nederland groeien en (11.2) hoe is deze groep samengesteld? (11.3 en 11.4) Wat is het effect van het islamdebat geweest en wat voor rol zal dit debat verder spelen? (11.5) Wat voor gevolgen heeft het langzaam verdwijnen van de eerste generatie moslims? (11.6) Hoe zal deze nieuwe generatie invulling geven aan haar geloof en (11.7 en 11.8) hoe zullen zij zich organiseren? (11.9) Ontstaan er nieuwe type instituties? We sluiten af met suggesties voor onderwerpen waar vervolgonderzoek naar gedaan kan worden.

In de bijlagen tenslotte vindt u een overzicht van gebruikte afkortingen, een tijdslijn, geraadpleegde bronnen en een lijst met geïnterviewde personen.
Amsterdam, september 2017

Roemer van Oordt en Ewoud Butter zijn allebei politicoloog en werken als zelfstandig onderzoeker, adviseur, projectontwikkelaar en publicist. Beiden schrijven voor het weblog Republiek Allochtonië.

2. Moslims in Nederland: aantallen en stromingen

In dit hoofdstuk een (2.1.) korte geschiedenis van moslims in Nederland, (2.2.) het aantal moslims in Nederland, (2.3.) de etnische diversiteit onder moslims in Nederland en (2.4.) een korte introductie op de belangrijkste islamitische stromingen.

2.1. Korte geschiedenis van moslims in Nederland

Voorzover bekend zijn er vanaf de 16^e eeuw moslims in de Nederlanden. Het ging in die tijd vooral om Ottomaanse en Perzische handelaren. Vanaf de 17^e eeuw waren er ook bekeerlingen in de Nederlanden. Zij werden destijds door hun christelijke omgeving als ‘afvalligen’ beschouwd en werden ook wel ‘Turks’ genoemd, omdat het grootste deel van Noord-Afrika onderdeel was van het toenmalige Ottomaanse Rijk. Uit die tijd komt de uitdrukking ‘liever Turks dan Paaps’.⁵ Een bekende bekeerling uit deze tijd was de Hollandse piraat Ivan Dirkie de Veenboer die zich aan het begin van de 17^e eeuw bekeerde tot de islam en verder door het leven ging als Sulayman Reis en admiraal werd van de Turkse vloot.

In het artikel *The Republic's Renegades: Dutch Converts to Islam in Seventeenth-Century Diplomatic Relations with North Africa* beschrijft Maartje van Gelder hoe de eerste Nederlandse bekeerlingen fungeerden als informanten, tussenpersonen en soms informele diplomaten voor de Nederlandse Republiek bij de contacten met Noord-Afrika.⁶

In 1641 werd de eerste Nederlandse Koranvertaling uitgegeven door de Hamburgse boekverkoper Barent Adriaensz Berentsma. Deze versie was in zijn geheel gebaseerd op de Duitse vertaling van Salomon Schweigger uit 1616. Op de eerste bladzijde werd de lezer gewaarschuwd voor de inhoud:

⁵ De Nederlandse Watergeuzen die destijds tegen het katholieke Spanje streden, verklaarden destijds ‘Liever Turks dan paaps’ te zijn. Met de leus werd de relatieve godsdienstvrijheid in het Ottomaanse Rijk benadrukt in vergelijking met het bewind van Filips II. De dichter Jan Fruytiers schreef in 1577: “Waer door oock sommige van hun op desen tijt silvere halve Manen droeghen, daer op stont *Liever Turcks dan Paus*, want sy achteden des Paeus tyrannie grooter dan des Turckes, die noch wel der luyder conscientien onder tribuyt onghedwonghen laet, ende ymmers soo wel oft beter zijn ghelooove houdt dan de Paeus.”

<http://web.archive.org/web/20111005115648/http://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/spreuken/Pages/liever%20turks.aspx>

⁶ Gelder, M. van (2015), *The Republic's Renegades: Dutch Converts to Islam in Seventeenth-Century Diplomatic Relations with North Africa* in *Journal of Early Modern History*, Volume 19

“Hieruyt kont ghy verstaen ende vernemen, wanneer ende van waer haer valsche Prophete Mahometh synen oorspronck ende begin genomen heeft, ende met wat gelegentheyt die selve dit sijn fabelwerck, lacherlicke ende dwaesachtighe leere gedicht ende gevonden heeft: want hier in vindt ghy van alle sijn Droomen, listen ende practijcken, ende alle sijn verleydische menschenvonden.”⁷

Volkstelling

Hoewel er na de kolonisatie van Indonesië in de 16^e en 17^e eeuw in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het latere Koninkrijk der Nederlanden vele miljoenen moslims woonden, werd pas bij de volkstelling in 1879 voor het eerst melding gemaakt van moslims in Nederland: dertien mannen en zesendertig vrouwen gaven zich destijds op als „Mahomedaan”.⁸ Vermoedelijk ging het om personen afkomstig uit Nederlands-Indië.

Na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal moslims door de komst van Molukkers, voornamelijk oud-militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) en hun families. In 1954 werd een islamitisch Moluks woonoord geopend: Wyldemerk bij het Friese Balk (zie ook hoofdstuk 4).

In de geschiedenis van de islam in Nederland heeft de Ahmadiyya-beweging⁹ in de naoorlogse periode een pioniersfunctie vervuld. Hun Holland Mission is sinds 1947 in Den Haag actief.¹⁰ In Nederland waren aanvankelijk vooral Pakistaanse Nederlanders, Hindoestaanse Surinamers en bekeerlingen bij deze beweging aangesloten, maar tegenwoordig ook andere etnische groepen.¹¹

Vanaf 1960 kwamen Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten naar Nederland en nam het aantal moslims snel toe. Toen de voormalige Nederlandse kolonie in 1975 Suriname onafhankelijk werd, maakte een grote groep Surinamers, waaronder ook moslims, gebruik van de mogelijkheid zich in Nederland te vestigen. Volgens een schatting van het SCP in 2012 is

⁷ https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/islam/koran_vertalingen_1.htm

⁸ <http://www.volkstelling.nl/nl/volkstelling/imageview/VT187912H5/index.html>

⁹ Zie ook hoofdstuk 4 over moskeeën en hoofdstuk 5 over islamitische koepelorganisaties

¹⁰ Jan Slomp; Islam in Nederland, in: Jacques Waardenburg (red.), Islam: norm, ideaal en werkelijkheid

¹¹ Interview met Safer Siddiqui op 29 maart 2016

ongeveer 10% van de Surinaamse Nederlanders moslim.¹²

Vanaf de jaren tachtig kwamen er ook groepen vluchtelingen en asielzoekers uit islamitische landen als Afghanistan, Iran, Irak, Somalië en Syrië naar Nederland.

2.2. Aantal moslims

Na de volkstelling in 1879 groeide het aantal moslims gestaag. Op grond van de jaartellingen, maakte geograaf Knippenberg in *De Religieuze Kaart van Nederland* (1992) het volgende overzicht van het aantal moslims in Nederland.

Moslims in Nederland 1879-1971: aantal en bevolkingsaandeel¹³

Jaar	Aantal	%	Jaar	Aantal	%
1879	49	0,00	1930	445	0,01
1889	47	0,00	1947	300	0,00
1899	29	0,00	1960	1399	0,01
1909	54	0,00	1971	53975	0,41
1920	203	0,00			

Na 1971 werd er vanwege bezwaren in verband met de privacy en een snelgroeiend deel van de bevolking dat niet meer deelnam, geen volkstelling meer gehouden.

Het CBS maakte in de jaren daarna een schatting van het aantal moslims op basis van onder andere de laatste volkstelling en de aanname dat het percentage moslims onder de hier wonende herkomstgroepen net zo groot is als in het herkomstland. Aan het begin van deze eeuw werd niet deze methode niet meer als nauwkeurig beschouwd. Het CBS schreef hier in 2009 over:

"Zo is aangenomen dat het percentage islamieten onder de hier wonende herkomstgroepen net zo groot is als in het herkomstland. Die aanname lijkt niet reëel. Vooral bij de 'overig' niet-westerse allochtonen (anders dan Turken, Marokkanen,

¹² Maliepaard, M. Gijsberts, M. (2012), *Moslim in Nederland*. Den Haag: SCP

¹³ H. Knippenberg, *De religieuze kaart van Nederland*, Assen, 1992, p. 275 (gebaseerd op de volkstellingen)

Surinamers en Antillianen) gaat het vaak om mensen die uit hun land zijn gevlucht. Zij vormen geen representatieve afspiegeling van de bevolking van het herkomstland en zijn niet zelden juist vanwege hun afwijkende geloofsopvattingen vertrokken. (...) Zo rekent bijvoorbeeld zo'n 40 procent van de in Nederland aanwezige Iraniërs zich tot de islam, terwijl het aandeel islamieten in Iran zelf 98 procent is."¹⁴

Het CBS maakte na 2007 gebruik van de resultaten van het jaarlijkse Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS), waarin het CBS via een enquête vraagt naar de kerkelijke gezindte, inclusief de islam. Deze nieuwe methode leidde tot een lagere schatting van het aantal moslims. Dacht het CBS in 2004 nog dat er 944.000 moslims in Nederland woonden, in 2007 schatte het CBS het totaal aantal Nederlandse moslims lager: op 825.000 moslims, zo'n 5% van de bevolking.

In 2015 maakte het CBS een nieuwe schatting, deze keer op grond van de Enquête Beroepsbevolking (EBB), waaraan in de periode 2010–2014 circa 460 duizend volwassen personen (18 jaar of ouder) hadden meegewerkt. Volgens deze enquête zou 4,9% van de Nederlanders boven de 18 jaar, dat zijn 660.000 volwassenen, zichzelf als moslim beschouwen.¹⁵

Het aantal Nederlanders onder de 18 dat te beschouwen is als moslim schatten wij, met dank aan migratiespecialist Flip van Dyke, op 337.000.¹⁶ Dit is inclusief kinderen van de derde generatie, voornamelijk met Turks-Nederlandse of Marokkaans-Nederlandse ouders. Dit betekent dat er in totaal in 2014 967.000 moslims in Nederland woonden, zo'n 5,75% van de bevolking. Inmiddels, in 2016, schatten wij dat ongeveer een miljoen Nederlanders zichzelf als moslim beschouwen.

In 54 gemeenten ligt het aantal moslims boven het landelijk gemiddelde. Gemeenten met een relatief hoge concentratie moslims van 10 tot 14 procent zijn Den Haag, Rotterdam, Leerdam, Schiedam, Amsterdam, Maassluis, Bergen

¹⁴ CBS (2009), *Religie aan het begin van de 21e eeuw*, Den Haag/Heerlen

¹⁵ H.Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), *Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014*, CBS: Den Haag/Heerlen

¹⁶ <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/feiten/ongeveer-660-000-volwassen-nederlanders-beschouwen-zichzelf-als-moslim>

op Zoom, Tiel en Utrecht.¹⁷ In 331 gemeenten ligt het percentage (ver) onder dit gemiddelde.

Niet alle Nederlanders die zichzelf als moslim beschouwen, zijn ook praktiserend moslim. Uit het onderzoek 'Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014' bleek dat 39% van de volwassen Nederlandse moslims regelmatig een moskee bezoekt en ongeveer 50% 'zelden tot nooit'.¹⁸

Er is een groep Nederlandse moslims die door bekeerling Jan Beerenhout 'muslims in name only' wordt genoemd. Het gaat om moslims die niet meer geloven en/of niet aan de religieuze verplichtingen voldoen, maar zich nog wel 'cultureel moslim', 'seculier moslim' of 'ongelovig moslim' beschouwen. Hoe groot deze groep is, is niet bekend. Jan Beerenhout: "Men zegt dat er 1 miljoen moslims in Nederland zijn; er zijn ongeveer 350.000 belijdend moslims, die zich zo strikt mogelijk aan de islamitische voorschriften volgens de vijf zuilen houden."¹⁹

Groei van het aantal moslims

Het is moeilijk te voorspellen in welke mate het aantal moslims in Nederland de komende decennia zal groeien. Het Nederlands Demografisch Instituut (NIDI) voorspelde in 2007 dat wanneer het aandeel van moslims onder niet-westerse en westerse allochtonen de komende decennia niet zou veranderen, het aandeel moslims in de bevolking zou toenemen van vijf procent in 2006 naar 7,6 procent in 2050. In totaal zouden er dan in 2050 1.3 miljoen moslims in Nederland wonen. Wanneer de migratie- en geboortecijfers aanzienlijk zouden stijgen, dan zou het aandeel moslims volgens het NIDI toenemen tot ruim 11 procent van de bevolking in 2050.²⁰

Het PEW Research Centre heeft ook een prognose gemaakt.²¹ Dit onderzoeksbureau ging uit van één miljoen moslims in Nederland in 2010 (6% van de bevolking) en schatte dat dit aantal zou stijgen tot 1,6 miljoen in 2050 (9,4% van de bevolking). Volgens het PEW Research Centre zal het aantal

¹⁷ H. Smeetsch (2014), De Religieuze kaart van Nederland, CBS: Den Haag/Heerlen

¹⁸ H. Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014, CBS: Den Haag/Heerlen

¹⁹ Aanvulling van Jan Beerenhout. Deze gaf hij als reactie op de concepttekst.

²⁰ J. de Beer (2007), Nederlandse moslims blijven in de minderheid, in: Demos, jaargang 23, oktober/november, pp. 1-5

²¹ http://globalreligiousfutures.org/countries/netherlands/religious_demography#/?affiliations_religion_id=0&affiliation=&affiliations_year=2020

christenen in Nederland in dezelfde periode afnemen van 8,4 miljoen (50,6%) in 2010 tot 6,75 miljoen van de bevolking (39,6%) in 2050.

Het PEW Research Centre rekest op een vruchtbaarheidscijfer voor moslims in Nederland van 2,4, dalend in de periode tot 2050 tot 2,3. Dit cijfer is zeer waarschijnlijk aan de hoge kant. Het CBS geeft geen aparte vruchtbaarheidscijfers van moslima's, maar wel van Turks Nederlandse en Marokkaans Nederlandse vrouwen. Uit deze cijfers blijkt dat de vruchtbaarheidscijfers onder deze groepen de afgelopen jaren fors zijn gedaald en steeds minder verschillen met Nederlandse vrouwen zonder migratieachtergrond. In 2016 was het vruchtbaarheidscijfer voor Marokkaans Nederlandse vrouwen 2,3, voor Turks-Nederlandse vrouwen 1,8 en voor autochtone vrouwen 1,7. Doorgaans wordt aangenomen dat het vruchtbaarheidscijfer 2,1 nodig is om een bevolkingsgroep in stand te houden.²²

De toename van het aantal moslims ligt aanmerkelijk lager dan de groei van de groep Nederlanders die niet aan een religie zijn verbonden. Volgens het PEW Research Centre waren dit er 6,99 miljoen (42,1%) in 2010. In 2050 zal bijna de helft van de Nederlandse bevolking zich niet meer verwant voelen met een religie (8,38 miljoen Nederlanders, 49,1%).²³

Wereldwijd zal het aantal religieuzen juist toenemen volgens PEW. Tegen 2050 zullen er naar schatting zo'n 2,8 miljard moslims (30 procent van de wereldbevolking) en zo'n 2,9 miljard christenen (31 procent van de wereldbevolking) zijn.

2.3. Etnische diversiteit

In weinig landen ter wereld zal de etnische en religieuze diversiteit onder moslims zo groot zijn als in Nederland. Niet alleen omdat diverse religieuze stromingen van de islam in Nederland vertegenwoordigd zijn, waarover later meer, maar ook omdat deze stromingen op lokaal niveau, onder invloed van culturele tradities, lokale geschiedenis of sociaaleconomische situaties vaak

²²<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83307NED&D1=3&D2=0-2,4-5,16-17,19-20&D3=0&D4=0,l&HDR=T,G2,G3&STB=G1&VW=T>

²³http://globalreligiousfutures.org/countries/netherlands/religious_demography#/?affiliations_religion_id=0&affiliation=&affiliations_year=2020

een verschillende invulling krijgen. De socioloog David Pinto verwoordde dat tijdens een interview als volgt:

“Een religie is als een rivier en neemt de kleur aan van de grond waarover zij stroomt. Voor mij zijn mijn Marokkaanse roots bijvoorbeeld bepalender voor mijn gedrag dan mijn joodse roots. Ik ben opgegroeid in Marokko en herken veel gedrag van Marokkaanse Nederlanders. Job Cohen en Hedy d’ Ancona zijn net als ik joods, maar hun gedrag is voornamelijk Nederlands.”²⁴

Moslims in Nederland zijn afkomstig uit tientallen verschillende landen, waarvan Turkije en Marokko met voorsprong de belangrijkste zijn. Uit cijfers van 2011 bleek dat 94% van de Turkse en 97% van de Marokkaanse Nederlanders zichzelf als moslim beschouwt.²⁵ Van de Turkse- en Marokkaanse Nederlandse geeft 89% aan soennitisch te zijn (89%), maar er is ook een groep die zich alleen ‘moslim’ noemt zonder zich onder een stroming te scharen, of die zich tot een kleinere islamitische stroming rekent. Van de Turks-Nederlandse moslims noemde bijvoorbeeld 7% zich aleviet.

Hieronder een grove schatting van het aantal moslims per herkomstgroep in 2016, op grond van het aantal inwoners op 1 januari 2016 (gegevens CBS) en het deel van deze groepen dat in eerdere onderzoeken aangaf zichzelf als moslim te beschouwen.²⁶ Duidelijk is dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders samen driekwart van de Nederlandse moslims vormen. Het totaal aantal moslims op 1 januari 2016 zou op grond van deze schatting 993.000 zijn.

²⁴ Dit interview is ook gepubliceerd op Republiek Allochtonië: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/david-pinto-er-zou-een-taboe-moeten-rusten-op-de-discussie-over-de-islam>.

²⁵ Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts (2012), *Moslim in Nederland 2012*, Den Haag: SCP

²⁶ Hiervoor is behalve van *Moslim in Nederland* (SCP, 2012) gebruik gemaakt van *Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland* van Marieke van Herten en Ferdy Otten in: *Bevolkingstrends 3e kwartaal 2007*, CBS en van H. Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), *Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014*, CBS.

Herkomstgroep	Aantal inwoners x 1000 per 1-1-2016	% moslims	Aantal moslims x 1000
Autochtonen	13.227	0,1%	13
Westerse allochtonen	1.650	2,2%	36
Niet-westerse allochtonen	2.097	45%	944
Waarvan			
Turken	397	94%	373
Marokkanen	386	97%	374
Afghanen	44	85%	37
Somaliërs	39	93%	36
Surinamers	349	10,1%	35
Irak	56	61%	34
Iran	38	34%	13
Overig	788	10,4%	82

2.4. Religieuze diversiteit; islamitische stromingen

Moslims vormen volgens PEW Research ongeveer een kwart van de wereldbevolking. De meerderheid is soennitisch (87%-90%) en 10-13% is shi'itisch.²⁷ Beide stromingen vallen uiteen in tientallen, misschien wel honderden substromingen.

Er zijn boekenkasten vol geschreven over deze verschillende stromingen binnen de islam. Wij noemen er hier slechts een beperkt aantal en dan vooral degenen die het meest relevant zijn in Nederland. Voor een veel uitgebreid(er) overzicht, verwijzen wij bijvoorbeeld naar het werk van de islamoloog Jacques Waardenburg.²⁸

Er bestaan binnen de islam een aantal hoofdstromingen. Het onderscheid tussen de twee belangrijkste stromingen, het soennisme en het shi'isme

²⁷ <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>

²⁸ Jacques Waardenburg (1984), Islam: Norm, ideaal en werkelijkheid. Weesp: Het Wereldvenster

ontstond naar aanleiding van een conflict over de opvolging van Mohammed. Shi'ieten geloven dat er een bloedlijn moet zijn tussen de opvolger en de profeet, terwijl dit voor soennieten niet noodzakelijk is.

De profeet had, ondanks negen vrouwen, geen mannelijke afstammeling; zijn enige zoon was jong overleden. Wel was zijn neef Ali kandidaat. Maar de meerderheid verkoos Mohammeds vriend, Aboe Bakr als opvolger en niet zijn neef Ali. Uiteindelijk werd Ali toch de vierde kalief. Hij werd in 661 vermoord, evenals later zijn tweede zoon Hussein, in 680 tijdens de slag bij Kerbala. Na een kleine dertig jaar resulteerde Hussein's dood in het ontstaan van twee hoofdstromingen: het shi'isme en het soennisme. Ali en Hoessein worden door de shi'ieten nog steeds vereerd als de twee grote martelaren.

De overgrote meerderheid (ca. 85%) van de moslims is soenniet. Voor hen is het belangrijk het leven van Mohammed zo getrouw mogelijk te volgen. Hierdoor zijn de Hadith, die de leefgewoonten van Mohammed beschrijven, een essentiële leidraad voor soennieten. Het soennisme kent vier grote *madhahibs*, rechtsscholen (richtingen):

- **Hanafieten** (vooral in Turkije, Pakistan, India, Afghanistan, Egypte en West-Afrika)
- **Malikieten** (vooral in Noord- en West-Afrika)
- **Hanbalieten** (vooral op het Arabisch schiereiland)
- **Sjafi'ieten** (vooral in Maleisië en Indonesië)

Daarnaast worden er binnen het soennisme diverse sub-stromingen onderscheiden, bijvoorbeeld de volgende twee hanbalitische stromingen:

- Het **salafisme**, een stroming die wenst terug te keren naar de zuivere islam en daartoe zoveel mogelijk de as-Salaf as Saalihien (de vrome voorgangers, namelijk Mohammed, zijn metgezellen en de generatie daarna) wil navolgen. Over het salafisme later meer in deze paragraaf. Op salafistische moskee- en koepelorganisaties in Nederland wordt uitgebreid ingegaan in hoofdstuk 4 en 5.
- Het **wahabisme**, een refomistisch-puriteinse stroming die teruggaat op Mohammed ibn Abd al-Wahhaab (1703-1787). Het wahabisme is staatsgodsdienst van Saoedi-Arabië en toont veel overeenkomsten met het salafisme.

Ook het shi'isme kent rechtsscholen, zoals de **jafari**, en sub-stromingen zoals de eerdergenoemde **alevieten**, een grote minderheidsgroep onder Turkse Nederlanders, die enkele overeenkomsten vertonen met de Arabische **alawieten**.

Verder zijn er de **isma'ilieten** of **zeveners** (die in de terugkeer van de zevende Imam geloven) of de **twaalvers**, die geloven dat er twaalf imams met groot gezag zijn geweest. De twaalfde imam, de Mahdi (verlosser), zou mysterieus zijn verdwenen en de twaalvers hopen nog op zijn terugkeer. De Azeri's die in Nederland twee moskeeën beheren zijn twaalver-shi'ieten.

Ook zijn er de **khawarij of charidjieten** die zich onderscheiden van zowel soennisme als shi'isme door de nadruk die wordt gelegd op daden in plaats van dogma's. Zij moeten weinig hebben van rituelen. Tot de sub-stromingen behoren de liberale **mu'tazilieten** en de enige nog bestaande charidjitische gemeenschap, de **ibadieten** (staatsgodsdienst van Oman en aangehangen door sommige berbergroepen in Zuid-West Algerije en op het Tunesische eiland Djerba).

Het **soefisme** is een mystieke, spirituele beweging die binnen zowel soennisme als sjiisme voorkomt. Het soefisme hecht veel belang aan het ontwikkelen van zelfdiscipline en aan spirituele, meditatieve oefeningen. Daarnaast bestaat het *universeel soefisme*, een stroming die door Hazrat Inayat Khan naar Europa en Amerika gebracht werd. Zijn boodschap wordt niet meer specifiek als islamitisch gezien. Volgens Hazrat Inayat Khan komen alle godsdiensten uit één en dezelfde goddelijke bron voort en zijn alle religies uiteindelijk, ondanks verschillende benamingen, op dezelfde God gericht.

Andere stromingen zijn de **ahmaddiya** (Pakistan, West-Afrika, Suriname), de **druzen** (uit het shi'isme voortgekomen in Libanon, Syrië, Israël en Jordanië) en de **Koranische moslims**, die alleen de Koran accepteren en de Hadith verwerpen.

Islamisme of politieke islam

'Islamisme' of 'politieke islam' zijn verzameltermen voor verschillende islamitische stromingen (soennitisch en shi'itisch) die er naar streven dat moslims terugkeren naar hun religieuze bronnen *en* politieke (wereldlijke) macht verwerven.

Jongeren die radicaliseren vinden vaak inspiratie bij een aantal islamistische

geleerden uit de 19e en 20ste eeuw, die religieus fundamentalisme vaak combineerden met politiek activisme, meestal gericht tegen de westerse koloniale overheersers en hun cultuur. Enkele voorbeelden:

Al Afghani (1839-1897) was een man die opriep tot solidariteit onder moslims tegenover het opdringende Westen. Hij stelde dat moslims zich konden verenigen door de gemeenschappelijkheid van geloof en levenswijze te herstellen.

Ook *Mohammed Abduh* (1849-1905) en zijn leerling *Rashid Rida* (1865-1935) wilden de islam herinterpreteren op basis van terugkeer naar dé bron, de Koran.

Hassan al Banna (1906-1949) werd weer geïnspireerd door Rida en Abduh. Hij was een anti-imperialist ten tijde van de Britse overheersing in Egypte en streefde naar herstel van de islamitische staat. Hij was oprichter van de **Moslimbroeders** in Egypte, waar ook *Sayyid Qutb* (1906-1966) later actief in werd. Ten tijde van de kolonisatie werd geprobeerd de moslimidentiteit te bevestigen door stelling te nemen tegen de westerse koloniatoren, daarna werden de imperialisten, de Verenigde Staten en de zionisten uit Israël de 'gemeenschappelijke vijand'.

Salafisme²⁹

Vooralsinds de moord op Theo van Gogh wordt er in Nederland vaak over salafisten gesproken wanneer het gaat over islamisme, radicalisering en terreur door moslims. Veel islamitische terroristen van de laatste jaren hebben een salafistische achtergrond, maar daarmee zijn niet alle salafisten terroristen. En die suggestie wordt wel vaak gewekt. Salafisten worden geregeld ten onrechte afgebeeld als een homogene groep die zich gewelddadig tegen het westen verzet.

Het salafisme is de verzamelnaam van soennitische bewegingen waarvoor de vrome voorouders (salaf) als rolmodel fungeren. Met deze voorouders worden de eerste drie generaties van moslims bedoeld: de metgezellen van Mohammed en de twee daaropvolgende generaties na hen. Hierbij wordt verwezen naar een Hadith die wordt toegeschreven aan Mohammed: "De mensen van mijn generatie zijn de beste, dan degenen die hen volgen, en dan degenen die de laatste (dat wil zeggen de eerste drie generaties van moslims) zijn." De term

²⁹ Vooral in de hoofdstukken over moskeeën en islamitische koepels, maar ook die over imams en hun opleidingen in Nederland en over islamitisch onderwijs wordt regelmatig naar het salafisme verwezen.

salafisme (in het Arabisch: سلفي 'voorgangers of "vroeger generaties') wordt teruggevoerd naar de islamgeleerde *Ibn Taymiyya* die leefde in de 13e en 14e eeuw. Hij pleitte voor een terugkeer naar de salaf om het slechte functioneren van moslims tegen te gaan.

Bid'ah

De Soenna (het voorbeeld van de profeet Mohammed) is het centrale aspect van de salafi doctrine. Iedere stap buiten de Koran en de Soenna betekent dat men zich verwijderd van de gedachte over de *tawheed*, de eenheid van God, terwijl iedere handeling die in overeenstemming is met de Koran en de Soenna, beschouwd kan worden als een daad van aanbidding.

Bid'ah, religieuze vernieuwingen na de tijd van Mohammed, zijn voor salafisten een groot kwaad. Zij geloven dat activiteiten die geworteld zijn in bid'ah niet zullen leiden tot een hemelse beloning en dat zij een gevaar vormen voor de islam. Mohammed zou volgens hen ook gewaarschuwd hebben tegen vernieuwingen van de godsdienst: "Wie innoveert of een vernieuwer huisvest, ontvangt de vloek van Allah, Zijn engelen, en de hele mensheid.

Voor salafi's is ook de de-culturalisering van de islam, het scheiden van cultuur en religie, erg belangrijk. Bepaalde (locale) pre-islamitische culturele gebruiken, zoals een gedwongen huwelijk of de wijze waarop Marokkanen het huwelijk vieren, worden door salafisten buiten de islam geplaatst. Ook keren zij zich tegen ongewenste materialistische en (westers) culturele invloeden.

Nederlandse salafi's zijn vaak jongeren van de tweede generatie die kritisch staan ten opzichte van de religieuze praktijken van hun ouders. Tot deze groep behoren, zo is onze indruk, ook relatief veel bekeerlingen. Voor salafi's is het exact naleven van de voorgeschreven rituelen van groot belang. Niet alleen in gebed, maar in elke activiteit in het dagelijkse leven. Ze hebben er dan ook bijna een dagtaak aan om uit te vinden hoe ze de gedragsregels van 1400 jaar geleden in deze tijd moeten interpreteren. Ze moeten bijvoorbeeld streng letten op hun voeding (ze kijken bijvoorbeeld ook naar voedingsadditieven, de e-nummers), ze moeten water drinken in drie pauzes met de rechterhand, zich volgens strikte voorschriften kleden en drie keer kloppen voordat ze een huis binnengaan. Ook muziek, een schilderij met de afbeelding van een levend wezen erop, of spullen die verkregen zijn door criminele activiteiten, zijn verboden. Gevaarlijk, maar niet verboden zijn: televisie, internet, kranten ('alleen raadplegen als je die echt nodig hebt') en tijdschriften.

Salafistische stromingen

Salafisten verwerpen westerse concepten als de westerse economie, grondwetten en politieke partijen. Islamitische concepten als *dawa* en *sharia* zijn voor hen belangrijker dan een islamitische politieke partij of staat. Toch is de mate waarin ze zich met het wereldse leven en vooral politiek bezighouden tussen salafistische stromingen een onderscheidend twistpunt. Een ander, belangrijk verschil tussen de verschillende salafistische stromingen is hoe er gedacht wordt over de gewelddadige jihad.

Er worden binnen het salafisme twee hoofdstromingen onderscheiden: de **salafiyya ilmiyya** die geweld afwijzen en de **salafiyya jihadiyya** die de mondiale jihad (kleine jihad) propageren tegen zowel het Westen als Arabische regeringen. De leden van deze laatste groep worden ook wel de *takfiri* genoemd. Tot deze groep behoorde bijvoorbeeld Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh.

Binnen de vreedzame Salafiyya Ilmiyya, ook wel de *selefies*, zijn twee stromingen te onderscheiden: er is een stroming die zich alleen bezighoudt met religie en een stroming die zich ook met de politiek bemoeit. De eerste apolitieke groep wordt ook de *salafi dawa* genoemd.

3. Organisatievorming in historisch en maatschappelijk perspectief

Dit lange hoofdstuk gaat over het effect van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen op de organisatievorming van moslims in Nederland.

Na een (3.1.) inleidende paragraaf, gaan we in op (3.2.) het principe van scheiding van Kerk en Staat.

Vanaf (3.3) geven we een overzicht van het Nederlandse islamdebat met steeds aandacht voor de rol of reacties van Nederlandse moslimorganisaties. In 3.4 beschrijven we de periode voor 1989, vervolgens (3.5.) de fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie en (3.6.) de eerste Golfoorlog.

In 3.7. beschrijven we onder het kopje 'botsende beschavingen' discussies die geïnitieerd werden door achtereenvolgens Mohamed Rasoel, Frits Bolkestein, Willy Claes, Pim Fortuyn, Paul Scheffer en imam El Mounni.

In 3.8. staan we stil bij de aanslagen van 11 september 2001 en in 3.8 behandelen we de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh en de opkomst van Ayaan Hirsi Ali.

Daarna (3.9) behandelen we de eerste periode waarin beleid werd gemaakt om radicalisering en polarisatie te voorkomen. Vervolgens (3.10) behandelen we de Deense cartoon-affaire (en de cartoons van AEL en Gregorius Nekschot en gaan we in op (3.11) het comité van ex-moslims (2007) en de positie van seculiere moslims.

In 3.12. beschrijven we de opkomst van Geert Wilders' PVV en de film Fitna en in 3.13. de processen tegen Wilders en het kabinet met de PVV als gedoogpartner. 3.14 gaat over de discussie over een verbod op ritueel slachten en 3.15. over de aanslag door Anders Behring Breivik en de aanhangers van de Eurabië theorie.

De laatste paragrafen gaan over (3.16) da'wa activisme, (3.17) Syrië-gangers (3.18) een nieuwe fase in het antiradicaliseringsbeleid en (3.19) de aanslagen in Parijs en Brussel. We sluiten dit hoofdstuk af met een paragraaf (3.20) over meer aandacht voor moslimhaat en het meten met twee maten.

3.1. Inleiding

In 1932 werd door Indonesische moslims in Nederland *Perkoempoelan Islam* opgericht. Het is waarschijnlijk de eerste islamitische vereniging in Nederland. De *Perkoempoelan Islam* was wat we later een 'zelforganisatie' of 'migrantenorganisatie' zijn gaan noemen. *Perkoempoelan Islam* hielp Indonesische moslims bij formaliteiten als geboorte, huwelijk, scheiding, ziekte en begrafenissen, maar ook bij het schrijven van brieven, vertaalwerk en contacten met de overheid. De vereniging maakte zich hard voor een eigen gebedsruimte en een islamitische begraafplaats. In december 1932 stelde de gemeente Den Haag een stukje grond van de Algemene begraafplaats aan de Kerkhoflaan ter beschikking aan moslims.

Pas veel later, vooral vanaf de jaren '60 en '70 in de vorige eeuw met de komst van 'gastarbeiders' (arbeidsmigranten) uit Turkije en Marokko, ontstonden er veel meer islamitische organisaties in Nederland. Deze organisaties waren in eerste instantie gericht op het faciliteren van ontmoeting en op het vestigen van gebedsruimten. Maar al snel ging het ook over de toelating van imams, de openbare oproep tot gebed, erkenning van islamitische feestdagen, godsdienstonderwijs, islamitische scholen, islamitische media etc. Het leidde in de loop der jaren niet alleen tot moskeeorganisaties, maar ook tot bijvoorbeeld islamitische omroepen, scholen, partijen, zorgcentra, winkels en webfora.

Organisatievorming geschiedt in de eerste plaats om aan de (vermeende) behoeften van een achterban te voldoen. Maar wanneer deze organisatievorming plaatsvindt in de publieke sfeer, dan is ook de maatschappelijke en politieke context relevant.

Moslims die in Nederland organisaties oprichten, doen dat in een omgeving waarin zij een minderheid vormen. Om goed te kunnen functioneren zullen ze door die omgeving erkend of op zijn minst gedoogd moeten worden. Ze krijgen te maken met wet- en regelgeving, maar ook met bijvoorbeeld bureaus, buurtbewoners, bezoekers, collega's, consumenten etc. die niet islamitisch zijn of tot een andere islamitische stroming behoren.

Behalve met deze Nederlandse context, hebben Nederlandse moslims ook te maken met een internationale context, zoals internationale conflicten, banden

met internationale organisaties, herkomstlanden, buitenlandse geleerden of financiers.

De wijze waarop moslims zich in Nederland organiseren, wordt dus mede bepaald door de maatschappelijke en de politieke context waarin deze organisatievorming plaatsvindt. Belangrijk daarin is hoe deze organisatievorming van moslims door de omringende samenleving wordt ervaren. Hierin is het maatschappelijk debat over de islam in Nederland leidend. Dit debat is daarom van invloed op de positie van moslims in Nederland en op de wijze waarop zij zich georganiseerd hebben.

In dit hoofdstuk schetsen we in grote lijnen dit maatschappelijke debat. We gaan hierbij vooral in op de periode nadat Ayatollah Khomeiny een fatwa had uitgesproken over Salman Rushdie. Dat was de eerste keer dat er sprake van een brede discussie over de islam. Sindsdien, en zeker de laatste 15 jaar, is er sprake van een levendig en geregeld heftig maatschappelijk en politiek debat over de islam en moslims in Nederland.

Voordat we nader in gaan op het debat, schetsen we eerst de verhouding tussen Kerk en Staat, in dit geval moskee en staat in Nederland. De kaders waarbinnen moslims zich in de loop der jaren in Nederland hebben kunnen organiseren, worden namelijk deels bepaald door de wijze waarop in Nederland de relatie tussen staat en geloof is vormgegeven.

3.2. Moskee en staat in Nederland

In Nederland heeft de overheid relatief weinig bemoeienis met de geloofsbeleving van Nederlandse burgers. Dit vloeit voort uit de vrijheid van godsdienst (of vrijheid van religie), de vrijheid van vereniging en het principe van de scheiding van Kerk en Staat.

De vrijheid van godsdienst werd voor het eerst in 1579 vastgelegd in de Unie van Utrecht, een overeenkomst tussen de gewesten die in verzet kwamen tegen Spaanse overheersing. De gewesten Holland en Zeeland kregen als eerste vrijheid van godsdienst. In de loop der jaren werd deze vrijheid verruimd. In artikel 6 van de huidige Grondwet staat de godsdienstvrijheid als volgt omschreven:

“Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet.”

De wet kan buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en om wanordelijkheden te voorkomen of te bestrijden. Voor alle aanhangers van erkende religies, dus ook voor moslims, betekent dit dat ze in Nederland op grond van artikel 6 van de Grondwet de vrijheid hebben hun eigen vorm van religie te kiezen en te belijden. Ze mogen hun religie ook weer verlaten.

Er zijn meer wetsartikelen die van belang zijn voor de organisatievorming van moslims in Nederland. Zo hebben moslims bijvoorbeeld op grond van artikel 8 van de Grondwet de vrijheid hun eigen organisaties op te richten om hun geloof te belijden, maar ook om op basis van hun geloof maatschappelijke activiteiten (zorg, media, onderwijs, welzijn) te ontwikkelen.

Artikel 23 van de Grondwet geeft moslims de mogelijkheid, mits er wordt voldaan aan diverse voorwaarden, islamitische scholen te stichten (Lees meer over islamitisch onderwijs in hoofdstuk 7).

De overheid kan zich alleen met de godsdienstvrijheid bemoeien wanneer de gezondheid of de overtreding van relevante wetten in het geding is, zoals bijvoorbeeld artikel 1 van de Grondwet dat discriminatie op basis van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, of op welke andere grond dan ook, verbiedt.

Voor de verhouding tussen de overheid en islamitische organisaties en instituties is verder het principe van de scheiding van Kerk en Staat van belang. Dat onderwerp wordt daarom hieronder apart besproken.

Scheiding van Kerk en Staat³⁰

Weinig beginselen roepen in Nederland zoveel verwarring en discussie op als dat van de scheiding van Kerk en Staat. Dit beginsel is niet in de Nederlandse

³⁰ Deze paragraaf is in belangrijke mate gebaseerd op stukken die eerder over de scheiding van Kerk en Staat op Republiek Allochtonië zijn verschenen, in het bijzonder op dit artikel van Roemer van Oordt: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/kerk-en-staat-de-amsterdamse-neutraliteit> en dit artikel van Lisa Arts en Ewoud Butter: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/benader-de-scheiding-van-kerk-en-staat-pragmatisch>

Grondwet of in internationale verdragen vastgelegd. Het vloeit in belangrijke mate voort uit de godsdienstvrijheid en het discriminatieverbod, die wel een wettelijke verankering kennen (respectievelijk artikel 6 en artikel 1 van de Grondwet).

In de praktijk betekent het vooral dat de kerk niet mag regeren (geen theocratie, maar democratie) en dat de staat zich niet met de inhoud van het geloof mag bemoeien. Ook mag de staat geen religies of religieuze stromingen bevoordelen of uitsluiten.

De laatste decennia is het beginsel ook relevant bij discussies over voorstellen om religieuze uitingen uit het publieke domein te weren, bepaalde predikers niet toe te laten of om het faciliteren van de maatschappelijke rol van religieuze organisaties en instellingen aan banden te leggen.

Frankrijk

In discussies over de scheiding van Kerk en Staat in Nederland wordt geregeld verwezen naar het Franse laïcisme. In Frankrijk houdt de scheiding van Kerk en Staat niet alleen in dat Kerk en Staat zich niet met elkaar mogen bemoeien, maar ook dat de publieke ruimte zo neutraal mogelijk moet zijn. Religie en religieuze uitingen moeten zich beperken tot kerk, moskee, synagoge, of thuis.

In 2004 werd de wetgeving in Frankrijk verder aangescherpt en werd het verboden om op basis- en middelbare scholen religieuze symbolen te dragen. Voor leraren en leerlingen kwam er een verbod op keppeltje, kruis, tulband en hoofddoek.

Frankrijk was en is hierover nog steeds verdeeld: voorstanders stellen onder andere dat individuen op deze manier worden beschermd tegen sociale druk en godsdienstige intimidatie, tegenstanders vinden juist dat de vrijheid van godsdienst en de individuele ontplooiing door deze wetgeving worden beperkt.

Nederland

De scheiding tussen Kerk en Staat in Nederland is niet altijd zo helder en scherp als vaak wordt voorgespiegeld. Zo betekent de Nederlandse invulling van het principe van de scheiding van Kerk en Staat niet dat de overheid en de publieke ruimte, zoals bij de Franse laïcité, volledig a-religieus zijn. Nederland kent bijvoorbeeld een bede na de troonrede, de tekst "God zij met ons" op het twee euromuntstuk en het ambtsgebed in sommige gemeenteraden.

De scheiding van Kerk en Staat veronderstelt in Nederland een neutraal overheidsbeleid. Hieronder wordt een beleid verstaan dat, op grond van artikel 1 en 6 van de Grondwet, verschillende geloofs- en levensbeschouwelijke tradities in evenredigheid tegemoetkomt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het onderwijs. In artikel 23 van de Grondwet is geregeld dat het bijzonder en openbaar onderwijs financieel gelijkgeschakeld zijn.

Staatsrechtgeleerden verschillen echter van mening over de interpretatie van artikel 6 (vrijheid van godsdienst). Sommigen, waaronder hoogleraar Ernst Hirsch Ballin, vinden dat dit verder strekt dan het louter waarborgen van de godsdienstvrijheid. Zij vinden dat dit grondrecht ook een sociale component heeft, namelijk dat iedereen, ook de sociaaleconomisch zwakkere, volledig van zijn godsdienstvrijheid moet kunnen genieten. Dit kan volgens hen betekenen dat er op de overheid een beroep wordt gedaan om voorzieningen te treffen om de godsdienstvrijheid te garanderen.

Hoewel artikel 6 de scheiding tussen Kerk en Staat beoogt te garanderen, dwingt het de overheid en de rechterlijke macht volgens hoogleraar Paul De Beer juist keer op keer zich nadrukkelijk met godsdiensten en levensovertuigingen bezig te houden en deze te interpreteren. Immers, om vast te kunnen stellen of iemand terecht een beroep doet op de vrijheid van godsdienst, moet je kunnen bepalen of iets een godsdienst is en waar deze voor staat.³¹ Zijn winti en scientology bijvoorbeeld godsdiensten en is het dragen van een hoofddoekje verplicht voor een islamitische vrouw? Om vast te kunnen stellen of een bepaald gedrag of bepaalde uitspraken voortkomen uit een bepaalde religieuze overtuiging, moet deze religie worden geïnterpreteerd.

Vergelijkbare dilemma's doen zich voor in discussies over bijvoorbeeld het niaqabverbod, maatregelen gericht tegen 'haatpredikers' of tegen salafistische organisaties.

Financiering

De grondwetswijziging van 1983 verankerde de verhouding tussen overheid en religie en maakte een einde aan de historische aanspraken van kerkgenootschappen op geld van de staat. Dat betekent echter niet dat overheden sindsdien geen financiële ondersteuning meer kunnen verstrekken

³¹ Paul de Beer (2007), Waarom de vrijheid van godsdienst uit de Grondwet kan. In: Socialisme en Democratie (10/2007)

voor activiteiten van religieuze organisaties die een publiek doel dienen. Vast staat wel dat activiteiten als religieuze vorming of bekering niet met overheidsgeld gefinancierd mogen worden. Aan het faciliteren van activiteiten die gericht zijn op maatschappelijke doeleinden stelt de Grondwet wel allerlei randvoorwaarden, maar die geven meer dan genoeg ruimte aan overheden om eigen beleid te ontwikkelen en voeren.

Zo weerhoudt het principe van scheiding van Kerk en Staat enerzijds de overheid om de bouw van religieuze gebouwen (uitgezonderd bijvoorbeeld restauraties aan monumentale panden) of verenigingen te steunen, maar mogen overheidsinstellingen anderzijds organisaties bij het toekennen van subsidies ten behoeve van sociale activiteiten niet uitsluiten wegens het enkele feit dat ze een religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond hebben. In beide gevallen dient de overheid onpartijdig en neutraal te zijn.

In Nederland hebben veel religieuze instellingen er in de loop van de tijd vaak voor gekozen om voor hun sociaal-maatschappelijke activiteiten een aparte rechtspersoon op te richten. Dan werd het voor de (lokale) overheid mogelijk om niet rechtstreeks een kerk te subsidiëren, maar ging het geld naar een religieus geïnspireerde instelling. Bekende voorbeelden hiervan zijn het Legers des Heils en het Joods Maatschappelijk Werk.

De maatschappelijke rol die religieuze instellingen kunnen spelen in de samenleving is in het verregaand gesecculariseerde Nederland echter steeds meer weerstand op gaan roepen. Dat is zeker het geval wanneer die rol door de overheid (financieel) wordt gefaciliteerd en het lijkt extra gevoelig te liggen als het om initiatieven van moslims gaat.

Uitwerking in de lokale praktijk

Op het lokale niveau betekent de scheiding tussen Kerk en Staat in Nederland lang niet altijd dat religieuze groeperingen geen overheidssteun kunnen ontvangen. Uit de in 2012 verschenen bundel *Breekpunt of Bindmiddel; religieus engagement in de civil society* (redactie Paul Dekker e.a.) komt naar voren dat er overal in het land subsidie beschikbaar is voor projecten, die op het geheel van de maatschappij zijn gericht en niet bedoeld zijn om religieuze activiteiten te ontplooiën.³² Het boek bevestigt het beeld dat de ruimte daarvoor afhankelijk is van hoe een en ander wordt gedefinieerd in het lokale beleid. Die definiëring wordt bemoeilijkt omdat het voor veel religieuze

³² <http://www.scp.nl/content.jsp?objectid=29179>

organisaties en instellingen lastig blijkt en blijft om activiteiten te onderscheiden in religieus en niet-religieus. De maatschappelijke inzet van diverse organisaties wordt immers vaak religieus gemotiveerd.

Eerder onderzoek van onder meer de VNG en van Forum met het Verwey Jonker Instituut, leert ook dat er in gemeenten sowieso verschillend en vaak nauwelijks onderbouwd wordt omgegaan met de financiering van activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties.³³ In de meeste gevallen gaat het daarbij om een betaald beroep op hun maatschappelijke rol.

Een argument om activiteiten van religieuze organisaties te financieren, kan zijn omdat deze organisaties sommige kwetsbare groepen in de samenleving soms beter kunnen bereiken. Praktische overwegingen en het maatschappelijk belang zijn dan doorslaggevend.

Amsterdam is een interessant voorbeeld. Decennialang is in de hoofdstad geïnvesteerd in de relatie met diverse geloofsgemeenschappen. Onder het burgemeesterschap van Job Cohen (PvdA, 2001-2010) sprong daarbij de relatie met de moslimgemeenschap het meest in het oog. Niet verwonderlijk, na onder andere de aanslagen van 11 september 2001 in New York en de moord op Theo van Gogh in 2004 in Amsterdam.

Cohen ging vaak 'theedrinken' met lokale moskeeën. In weerwil met de heersende beeldvorming werd er, zo is onze ervaring, tijdens die bijeenkomsten vooral koffie gedronken en vielen er geregeld harde woorden, maar werd ook een basis gelegd voor korte communicatielijnen waardoor spanningen in de stad op cruciale momenten beheersbaar bleven.³⁴

Problematisch waren de Westermoskee en het islamitische debatcentrum Marhaba - die gefinancierd werden via respectievelijk een (erfpacht)lening en een directe subsidie. Beide zaken leidden tot forse discussies in de Amsterdamse gemeenteraad en uiteindelijk tot een notitie over de Amsterdamse benadering van de scheiding van Kerk en Staat, die pas in 2009 met veel mitsen en maren door het college en de raad werd goedgekeurd.³⁵

³³ Van den Eijnden, P., Overdijk-Francis, J. (2010) Tweeluik Religie en Publiek Domein; handvatten voor gemeenten. In: Tijdschrift voor Religie Recht en Beleid (2010; 1/2)

³⁴ Lisa Arts en Ewoud Butter (2012), Een kwestie van investeren en anticiperen, Maatschappelijke onrust, de rol van netwerken, (sociale) media en sleutelfiguren. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.

³⁵ http://vorige.nrc.nl/multimedia/archive/00220/notitiescheidingker_220690a.pdf

Uitgangspunt in de notitie was een inclusieve neutraliteitsbenadering, die ruimte geeft aan de culturele, religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit van burgers. De overheid moet zorg dragen voor gelijke behandeling, mag soms ondersteuning bieden, maar kan niet de ene religie of levensbeschouwing voorrang geven boven een andere.

De meest controversiële passages in de notitie betroffen de lijntjes die het Amsterdamse gemeentebestuur openhield voor de zogenoemde 'compenserende neutraliteit', die ruimte bood om in bijzondere gevallen religieuze groeperingen met een aantoonbare maatschappelijke achterstand te laten profiteren van overheidssubsidie.

Het kwam er niet van. De Amsterdamse raad was onder Cohen al niet erg enthousiast over deze compenserende neutraliteit en de Colleges die na 2010 aantraden zagen er nog minder heil in.

Dat betekent niet dat de gemeente en stadsdelen sindsdien niet meer worstelen met de voorwaarden voor het financieren van maatschappelijke (lees niet-religieuze) activiteiten van religieuze instellingen. Dit geldt niet alleen bij de financiering van organisaties met een islamitische signatuur, maar ook bij het verstrekken van subsidies aan tal van instellingen die zich door andere religies laten inspireren (als het Leger der Heils, het Joods Maatschappelijk Werk en Youth for Christ) of bij de renovatie van kerkelijke gebouwen en katholieke scholen.

Voorlopig zullen we in Nederland, net als in Frankrijk, dus nog wel blijven worstelen met de scheiding van Kerk en Staat.

3.3. Het Nederlandse islamdebat. De periode voor 1989

Tot ver in de jaren '80 werd er amper over de islam gesproken. Rath, Penninx e.a. schrijven hierover in *Nederland en zijn islam*:

"In de eerste periode van de gastarbeid bleef het geloofsaspect voor de samenleving als het ware verborgen. Zo werden binnen bedrijven gebedsruimtes ingericht voor islamitische werknemers, maar daarbuiten was van de islam weinig te merken. De veronderstelling dat deze buitenlandse arbeiders

slechts tijdelijk in Nederland waren, heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de geringe aandacht voor de islam.”³⁶

Ook politiek was er weinig aandacht voor de islam. In de Nota *Buitenlandse Werknemers* uit 1970 werden slechts twee zinnen aan de islam gewijd. Tijdens de behandeling van de nota werd volgens het verslag door enkele Kamerleden aandacht gevraagd voor “geestelijke verzorgers behorend tot de veelvuldig onder de buitenlandse werknemers voorkomende Mohammedaanse religie.” Daarnaast werd gesproken over de “wellicht noodzakelijke subsidiëring in de kosten van ruimtelijke voorzieningen, gebouwen etc. die voor de beleving van deze religie wellicht noodzakelijk moet worden gerealiseerd.”³⁷

In de loop van de jaren ‘70 werd ritueel slachten weliswaar mogelijk gemaakt en kwamen er subsidies voor activiteiten op islamitische feestdagen en voor gebedsruimten, maar de islam was nog amper een onderwerp van gesprek. Ook de Iraanse revolutie in 1979 gaf geen aanleiding om het over de islam in Nederland te hebben.

In de loop van de jaren ‘80 veranderde dit enigszins. Het aantal moslims was door gezinsvorming en gezinshereniging snel toegenomen, er kwamen meer moskeeën en halal slagerijen en in de tweede helft van de jaren ‘80 volgden ook een islamitische omroep en islamitische scholen.

Er kwamen ultrarechtse partijen op als de Centrum Partij en de Centrum Democraten en die besteedden enige aandacht aan de islam. De SP publiceerde in 1983 de brochure *Gastarbeid en Kapitaal*, waarin over Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten onder meer werd geschreven:

“De achterstand in ontwikkeling ten opzichte van ons land en de konsekwente opvattingen die zij over hun (islamitiese) geloof hebben, maken dat zij hoegenaamd kansloos in onze maatschappij staan.”

Toch leidde dit niet tot een maatschappelijk debat; misschien omdat de SP destijds nog niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigd was, maar waarschijnlijk ook omdat de SP’ers weinig steun kregen en vlak na het

³⁶ J.Rath, R. Penninx, K. Groendendijk, A. Meijer (1996), *Nederland en zijn islam; een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap*, Spinhuis: Amsterdam

³⁷ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=sgd%3Ampg21%3A19701971%3A0002125>

verschijnen van de brochure door bijna alle andere partijen werden beschuldigd van racisme.

Het debat over de islam bleef tot 1988 beperkt tot enkele kleine affaires. Zo wilde de NOS in 1980 de Engelse film *De dood van een prinses* uitzenden. Deze film ging over de executie van de overspelige Saoedische prinses Misha'al en haar minnaar. Premier Van Agt (CDA) en de VVD-ministers Hans Wiegel en Neelie Smit-Kroes oefenden druk uit op de NOS om de film niet op het scherm te brengen, nadat Saudi-Arabië had gedreigd met represailles. De film werd toch, zonder gevolgen, op de Nederlandse tv vertoond.

Andreas Burnier het pseudoniem van de Nijmeegse hoogleraar criminologie Catharine Dessaur, waarschuwde voor de islam en 'een vijfde colonne'. Zij verklaarde in een interview met Ischa Meijer in de *Volkskrant* (26 november 1983) onder andere:

“Het grote probleem voor vrouwen is niet zozeer de man, het kapitalisme of het communisme, maar momenteel vooral de Islam, die op een ongelooflijke manier aan het oprukken is in de wereld, en waarvan wij inmiddels ook een vijfde colonne in huis hebben. (...) Zolang de Islam heel expliciet en open voor het seksefascisme is, moet hij bestreden worden, en helemaal niet genuanceerd getolereerd.”

In de zomer van 1986 ontstond er ophef in Zwolle nadat het gemeentebestuur had besloten de plaatselijke afdeling van het COC te huisvesten in een voormalig schoolgebouw.³⁸ Daartegen kwam verzet van Surinaamse moslims die lokalen in dat gebouw al enkele jaren gebruikten als gebedsruimte. Gesteund door de plaatselijke Raad van Kerken bezetten ze de ruimtes, met leuzen als 'Geen ontheiliging van onze moskee', 'Vrijheid van godsdienst' en 'Gooi ons niet op de keien'. Volgens een moskeebestuurder was het volgens de islam niet toegestaan om onder één dak te verblijven met homoseksuelen. Ook vreesden ze besmetting met aids omdat ze dezelfde wc's zouden moeten

³⁸ De informatie over deze affaire in Zwolle is grotendeels afkomstig uit: *Bos, D. (2016), Hoe homo's en moslims iets met elkaar kregen: Een lange-termijnanalyse van het discours over homoseksualiteit en islam in Nederlandse dagbladen, radio- en televisieprogramma's (PDF)*. Via: https://www.researchgate.net/publication/315824775_Hoe_homo%27s_en_moslims_iets_met_elkaar_kregen_Een_lange-termijnanalyse_van_het_discours_over_homoseksualiteit_en_islam_in_Nederlandse_dagbladen_radio-_en_televisieprogramma%27s

gebruiken. De burgemeester liet de moskeebestuurder weten dat ze moesten accepteren dat een gemeentelijke overheid handelt zoals in een pluriforme samenleving past en het COC verklaarde niet te zullen wijken voor discriminerende groeperingen. Tijdens een bijeenkomst van 150 demonstrerende moslims liet een geestelijke weten: "Personen die zich bezighouden met homofilie, lesbisch gedrag inbegrepen, plegen inbreuk op gods woord. Zij moeten afgemaakt, onthoofd, gestenigd, of van de berg afgegooid worden. De islam tolereert deze mensen niet." In de communistische krant *De Waarheid* tekende cartoonist Willemen een homoseksueel die toekeek hoe een moslim bad en zei: "Gut wat enig, een lekkere snor, een jurk aan, leuk hoedje op en vijf keer per dag voorover...." Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur toch de moskee te helpen een andere ruimte te vinden.

In 1987 was er ophef over een fragment uit de *Tagesshow* waarin de Nederlander Rudi Carrell een filmmontage liet zien die de suggestie wekte dat de Iraanse ayatollah Khomeini werd bekogeld met damesondergoed. Na dreigementen uit Iran en druk van minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek, besloot het VARA-programma *Achter het Nieuws* het fragment niet te herhalen om Nederlanders in Iran niet in de problemen te brengen.

3.4. Fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie (1989)

Op 14 februari 1989 vaardigde ayatollah Khomeini, politiek en geestelijk leider van Iran, een fatwa uit tegen de schrijver Salman Rushdie naar aanleiding van zijn roman *The Satanic Verses*, waarin de profeet Mohammed werd neergezet als een man die bezwijkt voor aardse genoegens. Bovendien kreeg de profeet Mohammed de naam 'Mahound' een scheldnaam en werd een erotisch beeld geschilderd van Mekka, waarin vrouwen met de namen van de vrouwen van de profeet in een bordeel werkzaam zouden zijn.

Toen de Rushdie-affaire Nederland bereikte, bestond er nog geen landelijk actieve moslimkoepel met een woordvoerder. De media benaderden Abdulwahid van Bommel van het Moslim Informatie Centrum (MIC) in Den Haag, maar die verwees naar de Marokkaanse en Turkse voormannen van dat moment. Zij verwezen weer naar hem, vanwege de verhitte gemoederen en hun onbekendheid met het boek *de Duivelsverzen*. Kort daarna werd het Islamitisch Landelijk Comité (ILC) opgericht, met Van Bommel als

woordvoeder.

“Ik had onder andere een interview met Maartje van Weegen in het NOS-journaal en met Henk Müller [Volkskrant]. Ik heb toen gezegd dat we het jammer vonden dat het boek was geschreven, maar dat we het niet wilden verbieden. Ook zei ik dat ik niet wil wonen in een land waar men zou vinden dat een schrijver dood moet. Ik werd daarna op het matje geroepen. Vooral de Marokkaanse gemeenschap en de Milli Görüş waren tegen het boek en waren voor verbranding. Andere stromingen waren flexibeler.”³⁹

Uiteindelijk besloten de islamitische organisaties te proberen om te voorkomen dat het boek in Nederland zou worden verspreid. Ze wilden doen wat binnen de wet mogelijk was, maar vooral de gemoederen sussen.

In een brief aan premier Lubbers werd de regering gevraagd op te treden. Na de ministerraad van vrijdag 17 februari verklaarde premier Lubbers dat het kabinet de minister van Justitie had gevraagd een onderzoek te laten doen, om vast te stellen of strafvervolgning mogelijk is. Het ging volgens de minister van Justitie, Korthals Altes, om een analyse of er iets tegen het boek kan worden ondernomen op grond van de strafbaarheid van ‘smalende godslastering’, zoals omschreven in artikel 147 van het wetboek van strafrecht.⁴⁰ Een aantal ambtenaren van het ministerie kwam al snel tot de conclusie dat het boek niet verboden kon worden en dat strafvervolgning van de schrijver ook geen haalbare kaart was na het ‘ezel-proces’ van auteur Gerard Reve, die in 1966 niet werd vervolgd nadat hij God had vergeleken met een ezel.

De moslimorganisaties kregen dezelfde boodschap. Van Bommel:

“Er werd een comité voorgesteld voor een gesprek met het ministerie. Op het ministerie kregen we direct informeel te horen dat sinds het ezelproces met Van het Reve alles mogelijk was. Na een week kregen we het antwoord dat het niet mogelijk was het boek te verbieden.”⁴¹

³⁹ Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

⁴⁰ <https://anderetijden.nl/aflevering/445/Rushdie-affaire-in-Nederland>

⁴¹ Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

Hoofdredacteur Martin van Amerongen van De Groene Amsterdammer stelde in februari 1989 in de Volkskrant vast dat de Nederlandse moslims rustig reageerden. Hij schreef:

“De reacties uit de Nederlandse moslimgemeenschap zijn veel gematigder dan elders. Er wordt hier niet met messen, noch met krissen gezwaaid.” (Volkskrant, 21/2/89)⁴²

De stemming sloeg om toen op 3 en 4 maart een paar honderd, voornamelijk Pakistaanse moslims, deelnamen aan demonstraties in Den Haag en Rotterdam, waarbij een pop werd verbrand en een spandoek ‘Dood aan Rushdie’ zichtbaar was. Hierop schreef Gerrit Komrij in een column in NRC Handelsblad:

“Als één ding duidelijk wordt, nu duizenden mohammedanen schreeuwend en tierend de straat op gaan, dan is het wel het volkomen echec van het multiraciaal, multicultureel beleid dat door de politiek altijd zo werd aangeprezen. (...) De moslimgemeenschap trekt en masse door de straten, met woeste kreten als ‘Rushdie dood, Allah groot’ (...) en in het hart van onze steden woeden, onder politiebegeleiding, krachten die tarten wat ons heilig is of althans behoorde te zijn.’ (...) ‘We hebben ze als stakkers verwend, en we krijgen ze als wolven terug.” (NRC 8/3/89)

Journalist Bart Top schrijft hierover later in Moslims en Media-effecten:

"Het is wellicht voor het eerst dat in een Nederlands kwaliteitsmedium zo heftig het perspectief van ‘wij-Nederlanders’ tegenover dat van ‘zij-moslims’ neergezet wordt."⁴³

Twee weken later waarschuwde ook staatrechtsgeleerde Couwenberg in NRC-Handelsblad voor een ‘vijfde colonne’:

“In de Rushdie-affaire hebben orthodoxe moslims in westerse landen zich in alle openheid ontpopt als een vijfde colonne van de grote leider van het islamitische extremisme, Khomeini. Zoals we ons, zij het erg laat, te weer hebben gesteld tegen fascistische krachten en daarna tegen communistische

⁴² Deze en onderstaande krantenquotes over de Rushdie-affaire zijn verkregen uit Moslims en media-effecten van Bart Top http://www.miramedia.nl/media/files/moslims_media.pdf

⁴³ Ibidem

expansiedrang, zo is er nu alle reden het islamitisch fundamentalisme duidelijk de wacht aan te zeggen en onvervaard op te komen voor fundamentele westerse verworvenheden, die in de loop der historie hun waarde hebben bewezen.” (NRC, 21/3/89)

Minister van Binnenlandse Zaken Van Dijk (CDA) ontbood moslimorganisaties bij zich en liet weten dat kretes als “Rushdie moet dood” en popverbrandingen in Nederland echt niet konden. Later zou Van Dijk verklaren:

“Die demonstraties waren een “eye-opener”. We kregen in de gaten dat dit muisje een staartje zou kunnen hebben, namelijk toenemende spanningen in Nederland. Dat leidde er bij mij toe: ‘Ik kan proberen de leiders van de moslims bij elkaar te halen en erover te praten’. Niet in beschuldigende zin, maar uitleggen hoe Nederland op grond van de Grondwet omgaat met deze zaken.”⁴⁴

Tijdens de gesprekken kregen de islamitische organisaties volgens de auteurs van het boek Nederland en zijn Islam (1996) drie boodschappen: ‘U houdt zich aan de wet’, ‘u heeft alle ruimte om binnen de wet van uw mening blijk te geven’ en ‘wanneer anderen u belemmeren in uw recht dan vindt u de schutspatroon aan uw zijde.’⁴⁵

In februari 1994, vijf jaar nadat de Iraanse ayatollah Khomeini zijn doodvonnis over Rushdie had uitgesproken, verklaarden de twee islamitische raden die Nederland op dat moment had dat de kwestie-Rushdie 'een afgedane zaak' was voor de moslims in Nederland. Abdus Sattar van de Nederlandse Moslim Raad (NMR) zei tegen Het Parool dat Nederlandse moslims wel wat anders aan hun hoofd hadden. 'Bijna niemand heeft Rushdie's boek De Duivelsverzen gelezen en afgezien van een doodenkele verdwaasde figuur neemt niemand Khomeini's fatwa serieus.' Zij verklaarde zich enorm gestoord te hebben aan het feit dat de media de kwestie hadden 'uitvergroot' en kennelijk alle Nederlandse moslims tot Khomeini's gehoor rekenden, terwijl de moslims die de ayatollah volgen maar een hele kleine minderheid vormden. En Emin Ates van de Islamitische Raad Nederland (IRN) liet weten weinig woorden meer vuil te willen maken aan de zaak-Rushdie. 'De moslims in Nederland ergeren zich eraan dat zij

⁴⁴ <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2004-2005/Rushdie-affaire-in-Nederland.html>

⁴⁵ Rath, Penninx, Groenendijk, Meijer, 1996, Nederland en zijn Islam, pp 72-73